

Tarihi Konuların Öğretiminde Kullanılan Tarihsel Empatinin Felsefi Açıdan Temellendirilmesi

The Foundations of Historical Empathy Used in Teaching Subjects in History in terms of Philosophical

Dr. Sezgin ELBAY ¹

Öz

Tarihsel empati, tarihsel kişilik ve olayları dönemin şartlarına uygun olarak anlama yetisinin bir ürünü olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda birey, tarihsel empati aracılığıyla, tarihsel dönemlerde meydana gelen olay ve olgular ile kendisi arasındaki psikolojik ve tarihsel uzaklığı azaltmaya çalışmaktadır. Bunun bir sonucu olarak birey, tarihsel kişilikleri, dönemin bağlamsal koşullarına göre yargılamaktadır. Bu durum bireyin, zaman ve mekân bağlamında daha önce deneyimlemediği tarihsel bir dönemi var kılma ve duyumsama adına felsefi bir irdelemenin içerisinde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla felsefi yansıma/ların tarihe içkin kılınması, tarih felsefeleri aracılığıyla olanaklı olmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, tarihsel empatinin tarih felsefeleri içerisindeki köklerini incelemek ve tarihsel empatiyi tarih felsefeleri açısından temellendirmektir. Buna dayalı olarak yaklaşık bir yüzyıldır incelenen, tartışılan ve kurgulanmaya çalışılan tarihsel empatinin felsefi temelinde hangi varsayımların yer aldığı sorusuna alanyazın bağlamında yanıt verilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda tarihsel empatinin felsefi temellerini oluşturan tarih felsefeci/ekollerinin “Herder, Alman Tarih Okulu, Dilthey ve Collingwood” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca tarihsel empati de doğabilimsel yöntemle insani-toplumsal olayların anlaşılmasına karşı, insani-toplumsal olayların anlaşılmasında yorum-anlama-etkileşim, bir yöntem olarak benimsenmiştir. Zamanın ruhuna uygun olarak da bu insani-toplumsal olayların (kültür bilimleri ya da sosyal bilimler) arka planının dilbilimsel çalışmalarla çözümlenmesi önerilmiştir. Bu yöntemi Collingwood da izlemiştir. O, tarihsel kişilikleri duygusal yoldan da anlama ve hissetmeye çalışmış; bunun da adının tarihsel empati olduğunu ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel empati, tarih felsefeleri, zaman ve mekân, tarihsel bağlam, tarihsel kişilik

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Historical empathy is considered as a product of the ability to understand historical figure and events in accordance with the conditions of the period. In this context, the individual tries to reduce the psychological and historical distance between himself and the events and facts that occurred in historical periods through historical empathy. As a result, the individual judges historical figures according to the contextual conditions of the period. This situation shows that the individual is in a philosophical investigation in order to create and sense a historical period that he has not experienced before in the context of time and space. At this point, it is possible to make philosophical reflections immanent in history through philosophies of history. Therefore, the aim of the study is to examine the roots of historical empathy in historical philosophies and to base historical empathy in terms of philosophies of history. Based on this, what assumptions are in the philosophical basis of historical empathy, which has been studied, discussed and tried to construct for about a century? The question is tried to be answered in the context of the literature. In this context, it has been concluded that the philosophers/schools of history that form the philosophical foundations of historical empathy are “Herder, German Historical School, Dilthey and Collingwood”. In addition, historical empathy has been adopted as a method of interpretation-understanding-interaction in

¹T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, sezgin_elbay@hotmail.com

Atf için (to cite): Elbay, S. (2024). Tarihi Konuların Öğretiminde Kullanılan Tarihsel Empatinin Felsefi Açıdan Temellendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 434-449

understanding human-social events, against the understanding of human-social events with the natural scientific method. In accordance with the spirit of the time, it has been proposed to analyze the background of these human-social events (cultural sciences or social sciences) with linguistic studies. This method was followed by Collingwood. He tried to understand and feel historical figures emotionally. He also stated that his name is historical empathy.

Keywords: Historical empathy, philosophies of history, time and space, historical context, historical figure

Paper Type: Research

Giriş

Tarih teriminin, birisi geçmişteki olaylara diğeri ise geçmişteki bu olayların araştırılmasına tekabül eden çifte bir anlamının olduğu bilinmektedir. Tarih yapmadaki bu çifte anlamlılığa paralel olarak, tarih felsefesi de iki anlamı içermektedir. Birinci anlamıyla tarih felsefesine, yaşanmış geçmişin felsefesi olarak tarih gözüyle bakılabilir. Bu, yaşanmış olayların anlamını sorgulamaktan başlayıp, giderek insanlığın tüm yaşanmış geçmişini; yani dünya tarihini kapsamına alan felsefi bir girişim olmaktadır. Aynı girişim, zaman içerisinde, tüm insanlık tarihine yönelen bir üst-bakış edinmeye; hatta tüm insanlık tarihi hakkında kapsayıcılık iddiasında olan bir felsefe sistemi kurmaya kadar gitmekte ve tüm insanlık tarihi, bu türden felsefi sistemlerin yansımada açıklanmaya çalışılmaktadır. İkinci anlamıyla tarih biliminin felsefesi ise, “tarih bilimi ve tarihinin bilgi elde etme faaliyetini sorgulayan, tarih biliminin dayandığı ilke ve yöntemleri eleştiren ve giderek tarihsel bilginin nitelik; hatta olabilirliğini analiz eden bir tarihsel bilgi” eleştirisi olmaktadır (Özlem, 1996, s. 11).

Tarihe anlam verme girişimleri her çağda belli değer, norm ve düşünceler çerçevesinde olmaktadır. Yani tarih felsefelerinin bir yönü de metodolojik çalışmalardır. Bu çalışmada hangi çağlara hangi değer, norm ve idelerin egemen olduğu Bauer’in (2015) sistemine uygun olarak “Antik Çağ, Orta Çağ ile Yeni Çağ ve Sonrası” tarih felsefeleri alt başlıklarında açıklanmaktadır. Ardından tarihsel empati, tarih felsefeleri açısından temellendirilmeye çalışılmaktadır.

Tarihsel empatinin tarih felsefeleri açısından temellendirilmesinin birkaç gerekçesi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi tarihsel empati alanında yapılan önceki araştırmalardır. Tarihsel empati üzerinde yapılan önceki araştırmalar, birkaç kritik konuya odaklanmıştır. Öncelikle geçmiş bir dönem hakkında yazılan tarihsel anlatıların tarihsel empatinin boyutlarına (bilişsel ve duyuşsal) yansımaları incelenmiştir (Aktın, 2021; Brooks, 2011; De Leur, Van Boxtel ve Wilschut, 2017; Elbay, 2020; Endacott, 2014; Perikleous, 2019). Aynı zamanda tarihsel empati becerilerinin kazandırılmasına yönelik çeşitli strateji, yöntem, teknik ve araçların etkileri araştırılmıştır (Endacott ve Brooks, 2013; Kostı, Kondoyianni ve Tsiaras, 2015; Lydon, 2018; Savenije ve De Bruijn, 2017; Sweeney, Newbill, Ogle ve Terry, 2018). Bazı araştırmalarda tarihsel empatinin akademik başarıya ve derse karşı tutuma etkileri incelenmiştir (Elbay ve Kaya, 2021). Bunlara ek olarak öğretmenlerin tarihsel empatiye ilişkin görüşleri ve uyguladıkları stratejiler ortaya çıkarılmıştır (Harris, 2016; Yılmaz ve Koca, 2012). Sonuç olarak tarihsel empatinin kazandırılmasına yönelik stratejiler ve tarihsel empatinin etkileri üzerine birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, tarihsel empatinin felsefi temellerine ilişkin bir çalışmanın yapılmamış olduğu görülmektedir. İkinci olarak tarihsel empati adına yapılan çalışmaların felsefi bir temelden yoksun olmasıdır. Bu yoksunluk bazı çalışmaların literatür kısmında tarihsel empatinin felsefi temellerine yeterince değinilmemesi, bazı çalışmaların ise bütünüyle ilişkilidir. Özellikle çalışmaların bütünüyle ilgili yoksunluk, tarihsel empatinin “psikolojik empati ve sempati” gibi algılanarak kullanılmasına neden olmaktadır. Bu durum tarihsel empatinin işlevsel ve kavramsal olarak kullanılmasının önünde bir sorun teşkil etmektedir. Bu sorun, çalışmalarda tarihsel empatinin felsefi dayanaklarına uygun olarak kullanılması ile çözülebilir. Belirtilen gerekçelerle bu çalışmada, tarihsel empatinin felsefi temelleri ortaya koyularak tarihsel empati alanyazınına dikkate değer ve farklı bir bakış açısı kazandıracak değerli bilgiler katılacağı umulmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, tarihsel empatinin felsefi temellerini ortaya çıkarmaktır.

1. Antik Çağ Tarih Felsefesi

Bu bölüm, M.Ö. VIII. yüzyıldan Hıristiyanlıkla ilk temaslarına kadar klasik Yunan ve Roma felsefelerinin düşünür ve doktrinlerini kapsamaktadır. Bu bağlamda şiirsel mitolojinin ve kodlanmış yasal normların egemen olduğu bir kültürel dünyada Antik Çağ Tarih Felsefesinin neden ve nasıl ortaya çıktığını anlamak için antik dünyanın coğrafi, edebi, sosyal, politik, dini ve bilimsel bağlamlarını hesaba katmak gerekmektedir.

Antik dünya; felsefe, edebiyat ve tüm yaratıcı zekâ unsurlarıyla birlikte, aklın olumsuzluğun ötesine sonsuza doğru hareket etme kapasitesiyle başlayan evrensel insan arzusu ve Tanrı arayışını tanımış ve ifade etmiştir (Bauer, 2015). Bu durum dönemin sosyo-politik yapısıyla² ilişkili hale gelerek, bilim adına yapılan tüm etkinliklerin Antik Çağ'da teorinin (felsefe) konusu kılınmasına yol açmıştır. Bu anlamda Antik Çağ filozofları, tarihi, belli bir disiplin alanı olarak görmekten uzak bir şekilde yorumlama girişiminde bulunmuşlardır. Özellikle tarihin çifte anlamlılığı üzerine dikkat çekerek, yorumlarını bu temel üzerinde sürdürmüşlerdir (Akarsu, 1975, s. 159). Bu anlamda tarih ve felsefe etkinliği ayrı iki alan olarak görülmekle beraber sadece bu ayrılıkla yetinilmediğini de söylemek gerekmektedir. Kısaca, bu dönemde felsefenin konumuna göre tarih biçimlendirilmiştir.

Antik Çağ felsefesinde tarih gibi diğer bilimler de inşa edilmiştir. Bu çağda, bugün bilim olarak ifade edilen tüm alanlar neredeyse felsefenin egemenliği altında olmuştur. Felsefe kendi kurulumunu düşünsel (ideolojik) ve bilgikuramsal (epistemolojik) açıdan yaparken, diğer alanları da kendi açısından yorumlamıştır. Bu yorumlama, tarihin felsefeden aşağı olarak görülmesine neden olmuş ve tarih, felsefenin güdümünde, şiirin altında yerini almıştır (Kenny, 2007). Buna dayanarak Aristoteles (2018) Poetika adlı eserinde şiirin tarihten üstün olduğunu ileri sürmüştür. Felsefe tüm diğer alanlardan üstünlüğünü varlık, ilk temel neden, arkhe ve töz gibi metafiziksel koyutlamalarla ortaya koymuştur. Örneğin varlık değişmez, öncesiz, sonrasızdır. Bu durumda akılla bu ideallerin yokluğu kanıtlanamamıştır. Oysa tarih, bir oluş bilgisi olarak, düzensizliklerin, tekilliklerin, dönüp duran olayların, tekrar bilgisinden başka bir anlam taşımamıştır. Hatta şiirde bile varlık alanı bulunmuştur: Fantasya (Özlem, 2015). Ancak tarihte, bu genel geçer ve düzenlikleri yansıtabilecek temeller bulunamamıştır.

Tarihin, felsefenin güdümünde olması ve şiirin bile tarihten daha üstte yer alması tarih yazıcılığına (historiyografi), edebi bir tür yazıcılık olarak bakılmasına neden olmuştur (Baird, 2018). Tarih yazıcılığının edebi bir tür yazıcılık olması, edebi yazıcılığın objektif bir şekilde gerçekleri, olgu ve olayları çarpıtmadan bildirmesini gerektirmiş midir? Antik Çağ filozofları, hikâyeci tarih anlayışını bir anlamda benimseyerek, tarihten, geçmiş olaylar bilgisini objektif bir şekilde ortaya çıkarmasının beklenemeyeceğini ileri sürmüşlerdir (Bauer, 2015). Özetle, döngüsel tarih anlayışı ve oluşların, çoklukların bilgisi olarak tarih, felsefenin vesayeti ve emrinde kabul edilmiştir. Bu bağlamda döngüsel tarih anlayışının nasıl olduğu, Şekil 1'de şu şekilde gösterilebilir:

² Dönemin sosyo-politik yapısı, kabaca birbirinden farklı üç kültür dairesi dâhilinde serimlenebilir: Mezopotamya, Grek ve Roma. Mezopotamya uygarlığının sosyo-politik yapısı görece gelişmiş bir bürokratik sistem (su kanalları yapmak için işbölümü yapmak), Hammurabi döneminde tanık olunan bir hukuk anlayışına (kısasa kısas) dayalı olmuştur. Grek uygarlığında sosyo-politik yapı ise kent devletleri halinde örgütlenmiş ilkel bir demokratik sisteme göre biçimlendirilmiştir. Bu durum Grek uygarlığında, özgür düşünce sisteminin kök salmasını sağlamış ve ilk bilimsel buluşlar (gölgelerinden piramitlerin yüksekliğini hesaplayan Thales, ilk deneyi yapan, mevsimlerin ve yılın uzunluğunu hesaplayan Anaksimandres gibi) ortaya çıkmıştır. Böylece evrenin bilinebileceği; çünkü bir iç düzene sahip olduğu anlayışı felsefi düşünce sisteme girmiştir. Roma uygarlığında ise, imparatorluk içerisindeki tüm özgür insanlar "yurttaş" olma statüsünü kazanmışlardır. Bu durum "adalet, yasaların üstünlüğü" anlayışlarını toplumsal sistemin başat öğeleri durumuna getirmiştir (Sander, 2013, s. 34-44).

Şekil 1. Döngüsel tarih anlayışı

Şekil 1’de görüldüğü gibi döngüsel tarih anlayışı, olayların birbiri ardınca sıralanışını konu almaktadır. Bu anlayışa göre tarih tekrardan ibarettir. Devinip duran olaylar tarihe bir süreklilik kazandırmamaktadır. Belli dönemlerin kendi içkin değer, inançları vb. olabileceği düşüncesi, değerlerin mutlak ve sonsuz olduğu, insanın özde değişmediği ve hep aynı kaldığı anlayışıyla yer değiştirmektedir. Bu bağlamda döngüsellik, tarihin doğa ile ilişkisinin bir sonucu olarak geliştirilen bir anlayışın ürünü olmaktadır (Nebati, 2019). Bunun bir yansıması olarak Antik Çağ filozofları doğanın değişmeyen bir düzenlilik ile devindiği anlayışını tarihe aktarmışlar, tarihi sonsuz bir döngüsel süreç olarak değerlendirmişlerdir (Aysevener ve Barutca, 2003, s. 18). Örneğin Aristoteles zamanın döngüsellğine değinerek insanların yapıp etmelerinin çembersel olarak düşünülebileceğini belirtmiştir (Aristoteles, 1996, s. 37-38). Wartenburg da (1956, s. 11-17), Antik Çağ filozoflarının tarihi rastlantısal olarak tekerrür eden bir süreç olarak algıladıklarını ifade etmektedir.

2. Orta Çağ Tarih Felsefesi

Tek tanrılı dinlerin etkisiyle bu dönemde toplumda birtakım köklü değişiklikler olmuştur. Özellikle kilise ve din adamları gibi yeni bir sınıfın Avrupa tarihinde belirmesi, egemenlik mücadelesini genişletmiştir. Kilise, kendi mallarına ve ordusuna sahip olunca, bu durum siyasi gücü de beraberinde getirmiştir. Kilise, bu gücü devam ettirmek için gelecek nesilleri kendi resmi tarih tezine göre yetiştirmek istemiştir.

Kilise babaları, Augustinus’un (ilk tarih filozofu) benimsediği tarihi, teolojinin emrine verme projesini aynen devam ettirmiş ve kilisenin resmi tarih tezi, bu filozof ve din adamının öğretilerine göre olmuştur. Bu gelişmeden sonra tarih, felsefenin değil; teolojinin vesayetine geçmiştir. Tarih, kilisenin, kendi ideolojik ve dinsel bakış açısını halka yaymak için kurgulandığı bir alan olmuştur. Başka bir deyişle tarih teolojiye dayanmadan var olamaz gerçeği, bu dönemde işlenmiştir. Kısaca tarih, teolojinin öğretilerini yasallaştırmak için araç olarak kullanılmıştır. Özlem’in (1996, s. 10-12) de belirttiği gibi, bu dönemde tarih, Antik Çağ’da olduğu gibi, ancak bir farkla, şiirin bile altında konumlanan, edebi bir yazıcılık türü olarak algılanmaya devam etmiştir. Bu fark teolojik anlayışın tarihe içkin kılınması olmuştur.

“Orta Çağ’da tek tanrılı dinlerin etkisi ne olmuştur, bu dönemin Antik Çağ’dan farkı nedir?” gibi sorgulamalar yapıldığında, belli yargılara varılabilir. İlk önce döngüsel tarih anlayışından, çizgisel tarih anlayışına bir değişim yaşanmıştır. Çizgisel tarih anlayışına göre tarihteki “erek” Tanrıya ulaşmaktır. Bu durum, Hz. Âdem’in dünyaya gelmesi ve dünyanın Tanrı tarafından yaratılması, sonra Hz. İsa’nın cisimsel görünüşü ve bilinmeyen bir gelecekte yeniden yeryüzüne gelecek olması -çünkü Hz. İsa çarmıha gerilmeden önce Tanrı katına yükseltildiği- en sonunda da Eskatona; yani Tanrı mahkemesine ulaşma, şeklinde ifade edilebilir (Geréby, 2013). “Tanrı, en yüksek güç olarak, tüm insanları, bu tarihsel sürecin sonunda yargılayacak”

anlayışı, bu dönemin ayırt edici bir düşünsel özelliğidir. Bu konuyu biraz daha açıklamak gerekirse, Antik Çağ'da "logos" yani aşkın veya mutlak akıl, doğayı düzenlemekte ve varlık bilgisini de ortaya koymaktaydı. Şimdi ise, Tanrısal güç, logosun yerini bir anlamda alarak, Antik Çağ'da akla, ideale göre tasavvur edilen insanı; Tanrı ve imana göre biçimlenen ve bu yolla kurtuluşa erecek insan kılığına büründürmüştür. Yani Orta Çağ da insan, teolojik yönden şekillendirilmiştir.

Antik Çağ'ın logosu, insan yapımı bir soyutlamanın ürünü olduğu için kutsallık adına bir yargılama yapmamıştır. Orta Çağ'daki Tanrı idealiyse, yargılama yapmış ve insanüstülük; yani kutsallık taşımıştır. Bu yüzden; yani dünyanın sonunda yargılama yapılacak düşüncesi, çizgisel tarih anlayışına geçişi mümkün kılmıştır. Tanrısal iradeye ulaşma, bu erek ve süreklilik kipi, Eskatolojik bir ilerlemeye teolojik yoldan ulaşan bir düşünce olarak, kilisenin işlediği resmi tarih tezi olmuştur (Özlem, 1996). Sonuç olarak, bu anlayışta gelecek bile tarihselleştirilmiştir.

3. Yeni Çağ ve Sonrasındaki Tarih Felsefeleri

Yeni Çağ, kendi temellerini yasa-olgu ve belirlenimcilik olarak kurarken, her türlü bilimsel girişimi engellemek veya desteklemek için bunları ölçüt olarak değerlendirmiştir. Artık bilimsel olduğu iddiasını taşıyan her disiplin, doğabilimsel yöntemlerin gerekliliklerini yerine getirmek zorunda kalmıştır. İnsani-toplumsal olayların bilgisi olan tarih de ancak yasa-olgu ve neden-sonuç çerçevesinde kurulabilmiştir. Başka bir ifadeyle doğa bilimleri, insani-toplumsal olayları kendi yöntemleriyle araştırmak istemiştir. Gittikçe güçlenerek de insani-toplumsal olayları kendi bakış açısından incelemeye başlamıştır. İnsani-toplumsal olayları, bilimsel bir çatı altında toplamak ve bu bilmi yasa-olgu ilişkisi içinde çalışan belirlenimci bir tarzda kurmak ise Comte'a düşmüştür (Özlem, 2015).

Comte, insani-toplumsal olayların incelenmesinde, konu ve yöntemsel birlikten yana olmuştur. Bu bağlamda sosyoloji, hem diğer sosyal bilim disiplinlerine model olmuş hem de kullandığı yöntemle, insani-toplumsal olayların doğabilimsel yoldan araştırılabileceğini göstermiştir (Jaroszyński, 2007). Bu girişimi sadece Comte'a bağlamamak gerekmektedir. Çünkü sosyal bilimlerin ya da insani-toplumsal olayların doğabilimsel yöntemle araştırılmasının arka planında aydınlanmacı gelenek bulunmaktadır. Bu gelenek, Bacon ve Descartes gibi düşünürleri de kapsamaktadır (Küçükalp, 2011, s. 78). Yani Realist felsefeye dayanan materyalist bir dünya görüşü, bu girişimlere dayanak oluşturmuştur. Özetle, Comte temel sosyal bilim olarak adlandırdığı sosyolojiyi kurduktan sonra, hemen konu ve yöntem tartışmalarını başlatmış ve konu olarak da tüm insani yapıp etmeleri bu disipline dâhil etmiştir. Yöntem olarak da doğa biliminin yöntemini benimsemiştir. Bu yöntem, tümevarımsal bir akıl yürütme sonucunda denence kurup, bunları test etmeye yönelik olmuştur. Sürecin sonucunda kuram veya yasalarla çelişen bir gözlem olursa da, kuram hemen terk edilmemiş, ad hoc denenceleriyle kuram ya da yasanın kurtarılmasına çalışılmıştır (Sönmez ve Alacapınar, 2016). Popper'in yanlışlama üzerine geliştirdiği bilimsel kurama kadar, ad hoc denencelerin etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Lakatos örneğinde görüldüğü gibi ad hoc denenceler Popper sonrası da bilimin açıklanışı ve tarihini yorumlarken de kullanılmıştır. Bu süreçler sonucunda Comte, üç hal yasaını ileri sürerek, insani-toplumsal olayları belirli dönemlere ayırmış, böylece olgucu ve belirlenimci sistemi, sosyal bilimlere dayatmıştır (Özlem, 2015).

Orta Çağ'da benimsenen, insanüstü güçlerin insani-toplumsal olayları belirlediği anlayışı, Yeni Çağ ve sonrasında yerini deneysel bilmeye bırakmıştır. Orta Çağ'da, Tanrının mimarlığında ve bir kesinlik çizgisinde ilerleyen tarih, belli bir ereklilik olarak Eskatona varmayı kendisine hedef belirlemiştir. Yeni Çağ ve sonrasında ise, egemen olan iki düşünce, teolojinin tarihten dışlanması ve tarihsel ilerleme fikri olmuştur.

Aydınlanmacı tarih anlayışı, her çağ ve dönemin kendisinden önceki çağ ve döneme dayalı, kendisinden sonraki çağ ve döneme de hazırlayıcı olduğunu içermektedir. Bu düşünce çağlar arasında gelişimsel ayrımlar yapmaktadır. Yine aynı düşünceye göre, her çağ kendisinden önceki çağdan daha ileri bir aşamada yer almaktadır. Bu anlayış, tarih yazımını da etkilemektedir.

Belirlenimcilik ve olgu-yasa ilişkisi, tarih yazımında ölçüt kabul edilmektedir. Bu anlayışa göre tarih yazıcılığı, her dönemin kendi ayrılık ve bireyselliklerini bir yana bırakarak, ilerleme düşüncesiyle desenlenmektedir. Artık ne Antik Çağ'ın logosu ne de Orta Çağ'ın Tanrı anlayışı tarihe egemen olmaktadır. Yeni Çağ'da tarih, gözlem yoluyla objektif yasalar bulma amacıyla kurulmaktadır.

Sonuç olarak tarih felsefeleri Yeni Çağ ve sonrasında Aydınlanma felsefesi ile bitmemiştir. Tarihsel bilgiye bakış bu dönemde sadece çizgisel olmamış, döngüsel tarih anlayışını kabul eden filozoflar da olmuştur. Üstelik tarihi açıklamak sonraki yüzyıllarda da çok daha karmaşık yöntem ve öncü birçok filozofla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Üstelik tarih felsefesi ve tarihin felsefesi (theoria-historia) ayrımı öz bir bakışla irdelenmiştir. Ayrıca tarih felsefeleri “tarihsel yöntem (tarihsel olayları anlamada metodolojik yaklaşım)” bağlamında ele alınmıştır. Yani tarih felsefeleri araştırmacının amaç ve kapsamı çerçevesinde incelenmiştir.

Özetle tarih felsefeleri tarihin, bağımsız bir bilim dalı olarak hangi süreçlerden geçerek kurulduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bu felsefeler, her çağda tarih eğitiminin farklı bir doğaya sahip olmasına neden olmuştur. Konuya bu açıdan bakıldığında tarihi olay ve kişilikleri anlama becerilerinden biri olan tarihsel empatinin incelenmesi gerekmektedir. Çünkü tarihsel konuların öğretiminde esaslı bir beceri olarak işe koşulan tarihsel empatinin hangi felsefi temelden kaynaklandığını bilmek, bu becerinin tarih öğretiminde doğru bir şekilde kullanılmasını sağlayacaktır.

2. Yöntem

Bu çalışmada, tarih felsefeleri bağlamında tarihsel empatinin temellendirilmesi hedeflenmiş ve konuyla ilgilenen araştırmacılarda farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için konuyla ilgili erişilebilen birincil kaynakların yanı sıra, bu kaynaklar hakkında yapılan çalışmalardan da yararlanılmış, ulusal ve uluslararası alanyazın incelenmiştir. Tarih felsefelerinin ortaya çıkmasından günümüze kadar geçirdiği süreç, tarih çağları bağlamında özlü bir şekilde ele alınmıştır. Tarihi, Herder ve Alman Tarih Okuluna dayanan tarihsel empatinin felsefi temeli alanyazın doğrultusunda, karşılaştırmalı olarak incelenerek irdelenmiştir.

3. Tarihsel Empati: Kavramsal Çerçeve

Tarihsel empati, “kendi bağlamlarındaki belirli insan, olay ve durumlar hakkında düşünmeye aktif katılımdan gelişen” tarihsel düşüncenin entelektüel ve duyuşsal boyutlarını içeren bir kavramdır (Davis, 2001, s. 3). Yılmaz'a (2007) göre ise tarihsel empati, “tarihsel bir fail düşüncesini zihninde canlandırma becerisidir ya da dünyayı geçmişte insanların gördüğü gibi, geçmişte bugünün değerlerini empoze etmeden yeniden canlandırma becerisidir.” (s. 331). Tarihsel empati, sadece bir başkasının yerine geçiyormuş gibi tutum ve tavır almak değildir. Bunun ötesinde tarihsel empati:

- Tarihsel bağlamı ve önemi değerlendirme,
- Bakış açılarını tanımlama ve
- Duygusal bağlantılar kurma sürecidir (Brooks, 2011).

Endacott (2014), bakış açısı almayı, tarihsel dönemin koşullarına uygun olarak tarihsel kişiliklerin değer, ide, niyet ve amaç gibi duyuşsal ve plan yapma, kurgulama gibi bilişsel unsurlarını algılamaya çalışmak olarak tanımlamaktadır. Bunu yaparken kişinin kendi ve tarihsel kişilikler arasındaki bakış açıları arasındaki farklılıklara duyarlı olması gerekmektedir. Sonuç olarak, tarihsel çalışma yoluyla tarihsel empatinin gösterilmesi, tarihsel bağlama uygun olarak tarihsel kişiliklerle duyuşsal ve bilişsel olarak diyalog kurmayı zorunlu kılmaktadır. Ek olarak, bu çerçeve, öğrencileri tarihsel empatinin entelektüel ve duygusal eylemlerine dâhil etmek için birden fazla metin kullanmanın önemini vurgulamaktadır. Örneğin, Marcus, Metzger, Paxton ve Stoddard (2010), öğretmenlerin geçmişten insanların ve grupların bakış açılarını tanıma ve

açıklama pratiği yapmaları için öğrencilere film tabanlı eğitim vererek tarihsel empatiyi teşvik edebileceklerini saptamışlardır.

Tarihsel empati, öğrencileri, olayları, kendileri ve geçmişteki insanların belirli tarihsel ve sosyal bağlamlarda nasıl düşündükleri, hissettikleri, davrandıkları, kararlar aldıkları ve sonuçlarla nasıl yüzleştikleri hakkında derinlemesine ve incelikli anlayışlara ulaşmada düşünmelerini yeniden yapılandırılmaları için geçmişe girmeye teşvik etmektedir (Endacott ve Brooks, 2018; Foster, 2001). Sonuç olarak tarihsel empati, geçmiş olayların ve tarihi kişiliklerin anlaşılması ve değerlendirilmesini sağlayabilecek nesnel bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Elbay ve Kaya, 2021). Bu anlamda Foster (2001), sosyo-politik ve kültürel takdirin, tarihsel bağlamların ve tarihsel kanıtlarla desteklenen tarihsel analizin önemini vurgulamıştır. Dahası nesnel analiz temel alınırken, “incelenen dönemin kilit olay, kişilik ve kültürünün farkında olunur” (Foster, 1999, s. 19). Tüm bu saptamalar ışığında tarihsel empati okul öğrenmelerinde bir öğretim yöntemi olarak da kullanılmıştır.

Endacott ve Brooks (2013), tarihi konuların öğretiminde tarihsel empatinin bir yöntem dâhilinde kullanılabilirliğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda onlar tarihi kişiliklerle ilişki kurma ve bu anlayışı günümüze uygulama süreci boyunca öğrenci düşüncesini geliştiren tarihsel empatinin desteklenmesi için güncellenmiş bir öğretim yöntemi sunmuşlardır. Sınıf-içi öğrenmelere entegre edilmesi gereken bu öğretim yönteminin aşamaları (bu aşamalar birbirini izlemek zorunda değildir; yani aralarında hiyerarşik bir bağlantı yoktur) kısaca şunları içermektedir:

- Öğrencilerin tarihsel empati kuracağı tarihsel durum ve/veya tarihi kişilikleri tanıtmak için tasarlanmış bir *giriş aşaması*,
- Öğrencilerin tarihsel bağlam, tarihsel perspektif ve ilgili duyuşsal düşünceler hakkında daha derin bir anlayış geliştirmek için derinlemesine kaynak materyalleri inceledikleri bir *araştırma aşaması*,
- Öğrencilerin geliştirdikleri anlayışı gösterdikleri bir *sergileme aşaması* ve
- Öğrencilerin yaptıkları tüm etkinlikleri değerlendirdikleri bir *yansıtma aşaması*dır.

Tarihsel empatiyi bu öğretim yöntemi aracılığıyla yapmanın bir sonucu olarak öğrenciler kişisel görüşlerinin nasıl değişebileceğini düşünürken geçmiş ve şimdi arasında bağlantılar kurmaktadır. Tek başına dört aşamadan herhangi biri öğrencinin gelişimi için değerli olabilir; ancak bu yöntemde kavramsallaştırıldığı gibi tarihsel empatinin dört aşamalı bir süreç dâhilinde öğrencilere kazandırılması beklenmektedir (Endacott ve Brooks, 2013). Dahası bu yöntem tarihsel empatinin hem entelektüel (bilişsel) hem de duyuşsal boyutlarını kapsamaktadır.

Tarihsel empatinin hem entelektüel hem de duygusal alanlarıyla kapsamlı, eleştirel, felsefi ve anlamlı değerlendirmelerle ilgilenerken, geçmiş olaylar hakkında bir dizi zenginleştirilmiş argümana ulaşılabilir (Barton ve Levstik 2004). Bu bakış açısı, entelektüel ve duygusal tarihsel anlayışı geliştirmek için duygunun eşit önemini kabul ederken, tarihsel empatinin de önemini de dikkate almaktadır (Endacott ve Brooks, 2018). Bu bakış açısı, Maclean, Harvey ve Clegg (2016) tarafından desteklenen “çoğulcu bir anlayış” kavramına uymaktadır. Aynı zamanda bu çoğulcu anlayışın tarihsel empati üzerinde yürütülen felsefi tartışmaların odak noktasında olduğu da bilinmektedir.

4. Tarihsel Empatinin Felsefi Temelleri

Tarih felsefesi, tarihin felsefi yoldan irdelenmesi anlamına gelmektedir. Bu, bir yöntem olarak felsefi yansımanın, tarihsel olay, olgu ve kişilikleri anlarken kullanıldığını ifade etmektedir. Ancak bu durum, felsefenin tarihe içkin kılınarak, tarihsel olay, olgu ve kişiliklerin felsefenin güdümünde açıklandığı anlamına gelmemektedir. Bir bütün olarak insani-toplumsal olayların akışı, yönü, amacı, anlamı irdelenmeye çalışılmaktadır. Çünkü tarihsel bilgi, anlama ve düşünme olmadan, felsefi yansıma insani-toplumsal olayları anlamaya yetmeyebilir.

Tarih felsefeleri, birçok yönden tarihe veya daha bütünsel olarak bakıldığında insani-toplumsal olayları anlamaya katkı sağlamaktadır. Her şeyden önce, tarihin bir disiplin olarak ortaya çıkması tarih felsefelerinde tartışılmıştır. Daha sonra tarihsel yöntemi ortaya koyma girişimleri başlamıştır. Bu şekilde tarih, metafizik ve pozitivist hegemonyadan kurtarılmaya çalışılmıştır.

Tarihi, konu ve yöntem olarak, metafiziksel (Orta Çağ düşünürleri, Hegel vb.), pozitivist (D. Hume, A. Comte, P. Taine vb.) ve ekonomik (K. Marx ve ardılları) yönlerden irdeleyen ekol ve kişilerde olmuştur. Bunlar genel olarak, katı bir belirlemci-mekanistik tarzı benimseyerek, neden-sonuç bağlamında tarihte bir ilerleme olduğu fikrinde birleşmişlerdir (Özlem, 1996). Böylece tarih, belli bir mantığa göre anlaşılması gereken olayların bütünü olarak görülmüştür. Bu durum konu ve yöntem olarak tarihin bağımsız bir şekilde kurulmasını geciktirdiği gibi çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Tartışmalar hem tarihsel olayların biricikliği hem de bağlam üzerine olmuştur. Konu bu haliyle tarihsel empati alanyazını ile ilişkidir. Bu bağlamda tartışmaların öncüleri olan Herder, Dilthey ve Collingwood'un görüşleri, tarihsel empatiyle ilişkileri bağlamında izleyen paragraflarda açıklanmaya çalışılmıştır.

Tarihin yöntem olarak sorgulanması İbn-i Haldun'a kadar geriye gitse de insani-toplumsal olayların bilgisi olan tarih, konu ve yöntem olarak Herder ile inşa edilmeye başlanmıştır. Herder, tarihte belli ilerlemeler olduğu kadar gerilemelerin de olduğunu ifade ederek, deterministik, ilerlemeci tarihsel anlayışa karşı çıkmıştır. Tarihteki ilerlemeleri özgürlüğün genişlediği durumlar olarak değerlendiren Herder, bu anlamda belli çağ ya da dönemlere özgü hümaniteler öngörmüş, bu hümanitelerin özgürlüğün genişlediği alanlar ve belli temalarla çağ, dönem ya da topluluklara atfedilecek özelliklere karşılık geldiğini ifade etmiştir (Özlem, 2015). Örnek olarak, Sparta güç ve askerliğin, Yunan siteleri, estetik ile düşünmenin odağında yer almaktadır. Ancak insani-toplumsal olayları böyle verili değer ve inançlara göre temalaştırma girişimleri belli kategorik anlayışları da türetebilmektedir. Bu yüzden Herder, bu dönem ve çağların, aynı zamanda toplumların değer ve inançlarına yönelik, olasılıklı bir bilme etkinliğine yol açtığı uyarısında bulunmuştur.

Herder, matematiksel kesinlikle, belli bir çağ ya da dönemin, tüm yorumları dışta bırakacak şekilde anlaşılamayacağını ifade etmiştir. Zaten kanıt ile kaynakların eksik ve tahrif edilmiş olması ve bazı tarih yazıcılarının devletin güdümünde tarih "yazmaları" tarihsel kişiliklerin (tarihsel figür veya tarih yapanlar) doğru bir şekilde irdelenmesine izin vermemiştir (Herder, 1880). Bu yüzden tarih, olsa olsa olasılıklı bir bilme etkinliği olabilirdi (Berlin, 1976). Herder'in bu açıklamalarıyla tarihsel empatinin çoklu bakış açısı alma ve tarihsel bağlamsallaştırma yönleri arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Şöyle ki, eğer tüm çağ ve dönemlere damgasını vuran belli değer ve inançlar olsaydı, bunları bilmekle tarihsel olay, olgu ve kişilikler anlaşılabilirdi. Anlama etkinliği de, bağlama, çoklu bakış açılarına ve ortak bir insanlık yaşamını paylaşmaya gerek olmadan, objektif bilmeye göre olurdu. Bu bağlamda Herder her çağ ve dönemde belli hümaniteler gördüğü gibi, o çağların kendi içinde bireysel ayrılıkları olduğunu da ifade etmiştir.

Çağların, genel kategori ve yasalar çerçevesinde meydana geldiğini kabul edip tarihsel olayları anlamaya çalışmak, tarihsel kişiliklerin bakış açısını almayı gereksiz kılacak bir girişim olabilir. Zaten bu görüş, kurulu bir yasa-olgu ilişkisi içerisinde anlaşılacak insani-toplumsal olaylar dizisini kapsamaktadır. Bu görüş benimsendiğinde, tarihsel kişiliklerin değer ve inanç bağlamının sorgulamasına ihtiyaç duyulmayabilir. Tarihsel yorum, dönemlere ait kalıpyargılar tespit edilerek, bu kalıpyargıların tarihsel kişiliklere aktarılması şeklinde yapılabilir. Tarihsel empatide ise, her tarihsel kişiliğin kendi inanç ve değer setine sahip olduğu kabul edilmektedir (Barton ve Levstik, 2014). Tarihsel kişilikler, kendi kurulu iktidar ve toplumsal örgütlenme biçimlerinin bağlamına aittirler. Ancak kendi niyet ve beklentilere göre de eylemde bulunmaktadırlar.

Herder'i izleyen Alman Tarih Okulu ve Yeni Kantçılık, tarihsel olayları dönemin bağlamında incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunlar tarafından özellikle akılcı olduğu kadar, akılcı olmayan durumlara göre de insan eylemlerinin olabileceği ifade edilmiştir (Economakis ve Millios, 2001). Aynı görüşün tarihsel empati yöntemi için de geçerli olduğu söylenebilir. Genel olarak tarihsel empatinin -alanyazında bu konuda tam bir uzlaşma olmasa da- bilişsel ve duyuşsal olmak üzere iki boyuttan oluşan bir kavram olduğu kabul edilmektedir (Yılmaz, 2011). Bu bağlamda insan hem akıllı hem de duygularıyla eylemde bulunduğuna göre, gelişim alanları birbirinden yalıtık bir şekilde hareket etmez; dolayısıyla insan organizması bir bütündür (Senemoğlu, 2012).

Descartes'tan beri pozitivistimin koruduğu özne-nesne ayrımı, insani-toplumsal olayları yorumlarken nereye koyulabilir? Descartes'a göre özne, salt bilen değil, bilgisini kuran ve kurduğu bilgiyi uygulayandır. Özne, düşünme yetisi aracılığıyla düşünen bir varlık olduğunu kavramaktadır. İnsanı, nesne üzerinde etkin kılacak olan insanın bu düşünen yanındır. Descartes felsefesinde insanın düşünen, bu düşünmesiyle bilen ve etkileyen varlık olduğunu kavraması için de ilk önce düşünen özne olarak konumlandırılması gerekmektedir. Bu kapsamda özneyi etkisiz bilen olmaktan çıkarıp aktif özne konumuna getiren öznenin düşünme edimidir. Dolayısıyla öznenin bu araçla etkinleşmesi, nesneyi kendisinden ayrı, düşünemeyen bir varlık olarak kabul etmesine neden olmaktadır (Timuçin 2000, s. 76). Sonuç olarak insani-toplumsal olayların öznesi de nesnesi de insandır. İnsan da makine gibi eylemde bulunmadığına göre, kararlarının duygusal faktörlere de dayandığı söylenebilir. Bu bağlamda nörofizyolojik ayırık beyin çalışmaları, beyin yapı ve işlevlerini daha net ortaya koymuştur (Senemoğlu, 2012). Çalışmalar sonucunda, beyin bir bölümü olan amigdalanın, duygusal hafızadan temel olarak sorumlu olduğu ortaya çıkmıştır. De Bonoda, altı şapkalı düşünme tekniğinde, duyguları çeşitli şapkalarla simgeleştirerek, beyin duygu üretici rolüne göndermede bulunmuştur. Bu bağlamda kırmızı şapka duyguları, sarı şapka iyimserliği, siyah şapka da kötümserliği temsil etmektedir (Gözütok, 2007). Yani duygular düşünceleri etkilemektedir. Başka bir anlatımla bu teknikte, karar verirken duyguların rolüne vurgu yapılmıştır.

Tüm bu durumlar, duyguların insan hayatının vazgeçilmez bir boyutu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla esas vurgu, insanların duygusuz olduğunu, duygudan arınmış bir bilişsel zeminde karar verip eylemde bulunduğunu kanıtlama üzerine değil; duyguların tarihsel kişiliklerin belli eylemleri yaparken nasıl rol aldığını ortaya koyma üzerine olmalıdır. Öyle ki tarihsel empati araştırmalarını kuşatan alanyazında bu eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Yeri gelmişken şunun da ifade edilmesi gerekebilir. Tarihsel empatide, tarihsel kişiliklerin duygularıyla özdeşleşme aranmamaktadır. Tarihsel empatide duyguların rolü, tarihsel kişiliklerin karar ve eylemlerinin motive edici unsurlarından biri olan duyguları anlamaktır. Aksi takdirde Barton ve Levstik'in (2004) kavramsallaştırdığı; önemseme, aldırış etme gibi duygular yerine, özdeşleşme, sempati ve empati gibi duygular açığa çıkabilir. Asıl amaç, tarihsel kişiliklerin karar ve eylemlerini anlamaya çalışırken, duygusal faktörlerin rolünü tanımlamaktır. İşte Alman Tarih Okulu bu akıl dışı alanı, insani-toplumsal olayları anlamak üzere tanımlamaya çalışırken, tarihsel olayların konu ve yöntem olarak kurulmasına da aracılık etmiştir. Bu durum aynı zamanda tarihsel empatide duyguların rolüne yönelik felsefi bir dayanak noktası olmuştur.

Dilthey, insani-toplumsal olayları konu ve yöntem olarak belirleyen kişi olarak, Herder ve diğerlerini izlemiştir. Dilthey; Herder, Alman Tarih Okulu ve Yeni Kantçıları izlese de onları aşmış bir kişidir (Özlem, 1996). Konu ve yöntem olarak insani-toplumsal olayları metafiziksel ve doğabilimsel baskılardan kurtarmaya çalışmıştır. Bunun için anlama ve yorumlamayı bir yöntem olarak önermiştir (Dilthey, 1999). Anlama ve yorum, tarihsel ya da daha genel olarak insani-toplumsal olayları anlamak için kilit kavramlardır (Topakkaya, 2016). Yorum öznellik içereceği için, özne-nesne ayrımını da ihmal etmiştir. Tarihsel empati de bir anlama-yorumlama etkinliği olarak tarihsel olay ve kişiliklerin analiz edilmesinde kullanılabilir. Her anlama-yorumlama girişimi, kanıt ve kaynaklara (Foster, 1999) ve o dönemde yapılan dilbilimsel çalışmalara dayalı olarak yapılmalıdır. Dilthey de bu noktanın altını çizmiştir.

Dilthey'e göre, belli bir dönemde yazılmış eserlerle, o dönemin dilini anlamak yorumlamayı kolaylaştırmaktadır (Becermen, 2004; Dilthey, 1999). Tarihsel empatide de bu konu işlenmektedir. Çünkü belli çağlara damgasını vuran ortak ya da özel diller analiz edildikten sonra o dönemin yapısal analizi yapılabilir. Mekanik bir anlama ve belirlenimci bir akıl ise bu yorumlama girişimlerini kabul etmeyip tarihte bazı genel yasalar bulma üzerine dilbilimsel çalışmalar yapılabilir ve herkesin bu dönem ve çağlardan aynı anlamı elde etmesi gerektiğini savunabilir. Yani tarihsel olaylar neden-sonuç bağlamında anlaşılmalıdır. Oysa Dilthey, amaç-etki bağlamında tarihsel olaylara yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır (Dilthey, 1999).

Tarihsel kişiliklerin amaç, niyet ve eylemlerinin arkasındaki güdüsel etken çözümlenmelidir (Endacott ve Brooks, 2018). Bu bağlamda tarihsel kişiliklerin eylemleri, arka planda işleyen bilişsel ve duyuşsal unsurlar göz önünde bulundurularak anlaşılmalıdır. Zaten tarihsel olayları anlamada duyuşsal (irrasyonel) alanı hesaba katmakla Herder, Alman Tarih Okulu ve Dilthey, tarihsel empatinin duygusal boyutuna bir anlamda değinmektedirler. Endacott ve Brooks'un (2013) tartıştıkları gibi, tarihsel olayların arkasındaki güdüsel etmenlerin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Ancak pozitivizmin nesnel anlayışı, özne-nesne ayrımını içerdiği için nesneye ağırlık vermektedir. Bu yüzden akılcı insan duygusal (akıl dışı) konularla uğraşmamalıdır. Öte yandan geçmişin bağlamına odaklanma ve geçmişteki olayların bireysel ayrılık ve tekilliklerini kabul etme, Dilthey ve tarihsel empatiyi savunanlar tarafından vurgulanmıştır.

Özetle Herder, Alman Tarih Okulu ve Dilthey'in izlediği yollar, tarihsel empatinin; tarihsel bağlamsallaştırma, çoklu bakış açısı alma ve duygusal bağlantı (Endacott ve Brooks, 2013) yönleri ile kesişmektedir. Daha yakın zamanda yapılan çalışmalarda bu kesişimin izleri daha net görülmektedir (Elbay ve Kaya, 2021). Bu konuda özellikle İngiliz tarihçi ve filozof Collingwood'un da çeşitli görüşleri bulunmaktadır.

Collingwood, Herder'den beri devam eden ve aydınlanmanın rasyonalist-mekanistik bilim anlayışına karşı, tarihin "anlama"³ yöntemini kullanarak işlemesi gerektiği düşüncesini savunanlardan biridir. Buna göre tarihçi, öncelikle başka bir yere ulaşabilmek amacıyla kaynak ve kanıtları oluşturanların bilişsel dünyalarına erişim sağlamalıdır (Tosh, 1997). Tarihsel kişiliklerin amaçları ile belli olayların kesişmesi, bu olayları analiz etmeden önce, anlama faaliyetine başvurmayı gerektirmektedir. Bu anlama, kaynakların sahiplerinin düşünce dünyasına girmekle olabilir. Olay-zihin ilişkisi de neden-sonuç bağlamından çok daha ötede bir bakış açısını gerektirebilir. Tarihsel kişiliklerin zihnine girmek de hem olayı hem bu olaya neden olan zihniyetlerin kapalı doğasını çözümlenmekle olabilir.

Collingwood, olayların kapalı zincirini, iç ve dış yanlar arasında ayırım yaparak çözümlenmiştir. Olayın dış yanına Sezar'ın kanının belirsiz bir zamanda senato binasına akıtılması örnek olarak verilebilir. Olayın iç yanına ancak düşünce aracılığıyla tanımlanabilir (Yapıcı ve Yapıcı, 2015). Bu düşünce, Sezar'ın cumhuriyet kanunlarına meydan okuması veya anayasa politikasına ilişkin kendisiyle katilleri arasındaki uyumsuzluk olabilir. Dolayısıyla tarihçi salt olayı (dış boyut) aydınlığa kavuşturmaya çalışmamalı, olayın gerek iç gerekse de dış yanları (boyut) ile ilgilenmelidir (Collingwood, 1996a). Bu, olayların kurgusal bir yeniden yaratımını da gerektirebilir. Tarihsel empatide de olayların bir imgeyle beraber düşünülmesi istenmektedir. Olayın yapısını kurmada bu tarihsel hayal etme temel bir parçadır.

Collingwood, tarihsel imgelemi açıklarken, kendisinden önceki dönemlerde tarih yazıcılığında belirlenen eksikliklerden yola çıkmıştır. O, öncelikle "ortak duyu kuramı"nın

³ Almanya'da Droysen ile Dilthey, tarihin tin bilimleri alanına ait olduğunu, bu alanda genel yasalar açıklamalar yapılamayacağını, bu alanın bir deneysel olgular alanı değil, anlaşılmayı bekleyen bir im, simge, düşünce, tasarım, norm ve kurallar alanı, tinsel bir anlam dünyası olduğunu belirtiyorlardı. Bu filozoflar ilk kez "açıklama" ve "anlama" kavramları arasında ayırım yapıyorlardı. Onlara göre "açıklama" doğa biliminin işiydi; tarihin işi ise "anlama" olmalıydı. Bu bağlamda her tarihsel olay tekti ve tekliliğiyle ele alınması gerekiyordu (Dinçer, 2016, s. 3).

tarihteki temel fenomenin “anı ve otorite” olduğu yönündeki varsayımını geçersiz kılmaya çalışmıştır. Bu anlayışa göre tarih, başkası, bir durumu hatırladığı an, ona güvenmektir. Başka bir anlatımla inanan tarihçi, güvenilen de tarihinin otoritesidir. Bu anlayışın bir adım ötesinde, otoritelerin savundukları görüşleri eleştirel bir şekilde irdelemek, kabul veya reddetmek bulunmaktadır (Yapıcı ve Yapıcı, 2015). Oysaki belli tarihsel olaylar ve bu olayların kahramanlarının yaptığı tarih ile bu tarihi yazanlar arasındaki varlıkbilimsel (ontolojik) bir açıklık (Jenkins, 1997), okuyucuların tarihsel algılarını yanlış yönlendirilebilir. Bu nedenle kaynak ve kanıtların güvenilirliğini bir şekilde sorgulayanlar imgelerine de güvenmek zorundadırlar.

Tarihçedeki otoriteyi, bireylerin kabul veya reddetme olasılıkları, tarihçilerin yetkesini aşmalıdır. Tarihçi de otoritelerin kendisine anlattıklarının ötesine geçmelidir (Collingwood, 1996a). Bu da boşlukları doldurmayla mümkün olabilir. Tarihçi, geçmişe yönelik resmi, boşlukları doldurarak çizebilir. Dolayısıyla tarihçi, kendi otoritesinden kaynaklanan öğelerle yapılandırılmış olan resimdeki boşlukları, bütünleştirme yöntemiyle doldurabilir.

Tarih, eni sonunda bir bütünleme yöntemi aracılığıyla tarihçi tarafından yapılandırılmaktadır (Yapıcı ve Yapıcı, 2015). Yılmaz (2011) bu boşlukların tarihsel empatiyle doldurulabileceği görüşündedir. Çünkü, tarihsel empati araştırmalarında öğrencilerin, bu bütünsel anlatıya ulaşmakta zorlandıkları ve parça parça bağlamsal bilgiye kapıldıkları ortaya çıkmıştır (Endacott ve Brooks, 2013). Bu durum öğrencilerdeki tarihsel imgelem eksikliğinden kaynaklanmış da olabilir. Çünkü tarihçi, parça parça olan tarihsel olaylar arasındaki köprüyü bütünsel olarak kurmak için tarihsel imgeye başvurmaktadır. Öte yandan tarihçi tarafından yapılandırılan geçmişin bir imgelemin ürünü olduğunu belirtmek, tarihin tıpkı bir öykü gibi, kurgu olduğunu ima etmek anlamına gelmemelidir. Çünkü bütünleme/bütünleştirme davranışının iki ögesi, tarihi kurgudan ayırmaktadır:

- i. Bütünleme davranışı hiçbir şekilde iradi bir eylem olarak düşünülemez. Bu bütünleme eyleminin zorunluluktan kaynaklandığını göstermektedir. Yani bu durum ismarlama olamaz.
- ii. Çıkarılanlar imgelerden oluşmaktadır. Collingwood, bu iki ögeyi içeren faaliyete öncesel imgeleme adını vermektedir (Aysevener, 2001). Collingwood’a (1996a) göre, otoritelerin anlatıları (narrative) arasındaki boşluklara köprü kuran ve anlatılara süreklilik katan bu faaliyettir. Bu bağlamda, tarihsel imgelemin, tarihsel anlama ve yorumlamada kullanılabileceği düşünülmektedir.

Tarihsel empatide anlama-yorumlama, geçmişin imgelemini oluşturma ve o dönemin zihniyetini açığa çıkarmak için kaynak ve kanıtlara soru sorma etkinlikleri, Collingwood için tarihsel anlamada önceliklidir. Collingwood’un idealist görüşlerine uygun olarak yapılandığı tarih felsefesinin başka bir varsayımı, 1928 yılında ortaya koyduğu tarihsel olayların yeniden canlandırılmasına⁴ yönelik olanıdır (Dray, 1995). Böylece Collingwood, tarihteki olayları yeniden canlandırma kavramıyla da tarihsel empatinin kuruluşuna hizmet etmiştir.

⁴ Collingwood, “özgün yazarın sorduğu soru ancak tarihsel olarak yeniden kurulabilir, bu da çoğunlukla hatırı sayılır derecede tarihsel beceri ister” derken tarihsel soruşturmanın özgün soruyu araştırmacının zihninde yeniden canlandırılmasına yönelik yöntemlerin gerekliliğine değinmektedir (Collingwood, 1996b, s. 36). O halde tarihsel bir olgu üzerine düşünmüş veya yazmış tarihinin düşünüşünü yeniden canlandırmak suretiyle onun yanıt aradığı özgün soruya ulaşabilmek tarihsel düşünme için en temel meseledir (Büyüktuncay, 2014, s. 52). Bu doğrultuda yöntemsel olarak tarihsel soruşturma, Aysevener’in de belirttiği gibi, “henüz yorumlanmamış ham olguları düşünmek ve toplamak değildir; ama bir soruyu yanıtlamaya yardımcı olabilecek olan olguları aramaya yönelik taleptir” (2001, s. 130). O halde tarihsel düşünme, ham verilerin toplanıp yorumlanmasıyla değil, varsayılan bir soruna ilişkin verilerin toplanıp yorumlanmasıyla ilerlemektedir. Tarihsel bir eyleyenin düşüncelerini tarihinin zihninde yeniden canlandırma yöntemiyle tarihsel bilgi edinmenin zayıf yönü ise yeniden canlandırılan düşüncenin özgün düşünce ile özdeş olup olmayacağı benzeri bir dizi tartışmadan doğmakta; bununla birlikte bir miktar belirsizlik de taşımaktadır (Büyüktuncay, 2014, s. 52-57).

Collingwood, tarihsel anlama için sorgulama ya da tarihsel olay ve kişiliklere soru sorup onlardan yanıt alma girişimlerinin önemli olduğunu düşünmüştür. Eğer bir tarihçi, tarihsel verileri eleştirel bir şekilde irdeleyip, bunlar üzerinde tarihsel sorgulama yapabilirse, tarihsel olay ve kişiliklere ilişkin daha doğru ve tutarlı açıklamalara ulaşabilir. Bu yönüyle soru-yanıt süreci, tarihsel bilme ve anlamının felsefi bir değerlendirmeye gerçekleşebileceğini ileri süren tarihsel bir yöntemdir (Aysevener, 2001). Tarihsel empati etkinliklerinde, soru-yanıt ve tartışmalar ışığında tarihsel bir kişiliğin karar verme süreci öğrencilere yaşatılabilir. Böylece tarihsel karar verme, geçmişte olup bitenler hakkında daha tutarlı bir çizgiye taşınabilir.

Sonuç

Sonuç olarak tarihsel empati araştırmaları yeni olmasına rağmen kuramsal arka planı uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Kuramsal çerçeve tarih felsefelerine kadar geri götürülebilir. Tarihin bir bilim dalı olmasında uğraş verenler -Herder, Alman Tarih Okulu, Dilthey gibi- tarihsel empatinin tarihsel düşünme ve anlamada, bir yöntem olarak kullanılması gerektiğini de örtük olarak ifade etmişlerdir. Bunlar birçok noktada tarihsel empatiyle ilişkili görüşler ileri sürmüşlerdir. Öncelikle tarihsel olayların mekanistik olmadığını ifade ederek, her çağ ve dönemde belli yasaların bulunduğu görüşüne karşı çıkmışlardır. Bunlara göre eğer her dönem ve çağda belli yasalar olsaydı, o zaman geçmişteki insanların inanç, eylem ve kararlarını; yani niyetlerini analiz etmek gereksiz olurdu.

İkinci olarak, bunların -Herder, Alman Tarih Okulu, Dilthey gibi- geçmişteki olayların insan yapımı olduğu noktasında uzlaştıkları görülmektedir. Yani tarihsel olayları insanlar yapmaktadırlar. İnsan da psiko-fiziksel özellikleri olan sosyal bir canlıdır. Başka bir deyişle insan bedeni, doğa kanunlarına göre çalışsa da düşünce ve duygu çok farklı değişkenlerin güdümünde çalışmaktadır. Bu insanın akılcı olduğu kadar akıldışı (duygusal) bir varlık olduğunu da göstermektedir.

Üçüncü olarak, günümüzün bakış açısıyla geçmişe bakılmasının, günümüzün değer ve inançlarını geçmişe aktarma girişimi olduğunu, bunun da tarihsel anlamayı yanlış kılabileceğini, her iki anlayışın savunucuları kabul etmektedirler. Her iki anlayışın savunucularına göre, dönemin şartlarının anlaşılması gerekmektedir. Bakış açısı alırken, sadece kendi ve döneminin arka planına göre bunu yapanlar, tarihsel yorumda yanlı epistemolojilere dayalı olarak görüş geliştirebilirler. Bu bağlamda Şekil 2’de tarihsel empatinin felsefi temellerini oluşturan tarih felsefecileri sunulmuştur.

Şekil 2. Tarihsel empatinin felsefi temellerini oluşturan tarih felsefeci/ekolleri

Şekil 2’den anlaşılacağı gibi, tarihsel empatinin felsefi temellerine yönelik katkı, zaman içerisinde gittikçe artan bir şekilde olmuştur. Tarihsel empatiyi kavramsal olarak ilk kez kullanan kişi ise Collingwood’dur. Öyle ki tarihsel empati onun adıyla anılmaktadır. Ancak ona

gelene kadar, belli bir zemin üzerinde temellenen, adı konulmamış bir tarihsel empati yöntemi alttan alta işlemiştir. Collingwood dışındakilerin tek sorunu tarihsel empati ya da dönemin şartlarına göre tarihsel olay, olgu ve temsilcileri anlamak da olmamıştır. Bunların öncelikle yapmak istedikleri, tarihi bir bilim olarak ortaya koymak olmuştur. Bunun için tüm bir aydınlanmacı zihniyetle, Hegel İdealizmiyle, aydınlanmacılığı izleyen doğabilimsel pozitivist bilim ve felsefi görüşle mücadele etmişlerdir. Doğabilimsel yöntemle kurgulanan tarihi, bu alandan çıkarıp, ona bir bilim statüsü vermek en temel amaç olmuştur. Bunun için konu ve yöntem olarak, tarihsel (insani-toplumsal) olaylara eğilmişlerdir. Tarihsel anlama ve yorum da kültür bilimlerinin (sosyal bilimler) yöntemi olmuştur. Yani, doğabilimsel yöntemle insani-toplumsal olayların anlaşılmasına karşı, insani-toplumsal olayların anlaşılmasında yorum-anlama-etkileşim, bir yöntem olarak benimsenmiştir. Zamanın ruhuna uygun olarak da bu insani-toplumsal olayların (kültür bilimleri ya da sosyal bilimler) arka planının dilbilimsel çalışmalarla çözümlenmesi önerilmiştir. Bu yöntemi Collingwood da izlemiştir. O, tarihsel kişilikleri duygusal yoldan da anlama ve hissetmeye çalışmış; bunun da adının tarihsel empati olduğunu ifade etmiştir.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1975). *Felsefe terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktın, K. (2021). Bir tarihsel empati çalışması: Sarıkamış'ta asker olmak. *Milli Eğitim*, 50(229), 157-178.
- Aristoteles. (1996). *Fizik. Zaman kavramı*. (Çev. S. Babür). Ankara: İmge.
- Aristoteles. (2018). *Poetika-şiir sanatı üzerine*. İstanbul: Can Yayınları.
- Aysevener, K. (2001). *Collingwood'un tarih felsefesi*. Ankara: İmge Yayıncılık.
- Aysevener, K. ve Barutca E. M. (2003). *Tarih felsefesi*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Baird, F. E. (2018). *Ancient philosophy*. New York: Routledge.
- Barton, K. C. ve Levstik, L. (2004). *Teaching history for the common good*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Bauer, W. (2015). *Antik dünya* (Ed. H. Hatipoğlu). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Becermen, M. (2004). Dilthey, Heidegger ve Gadamer'de anlama sorunu. *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(6), 35-66.
- Berlin, I. (1976). *Vico and Herder: Two studies in the history of ideas*. London: Chatto and Windus Ltd.
- Brooks, S. (2011). Historical empathy as perspective recognition and care in one secondary social studies classroom. *Theory and Research in Social Studies Education*, 39(2), 166-202.
- Büyüktuncay, M. (2014). İmgelemden anlatıya tarihsel düşünmenin formları. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 23, 49-74.
- Collingwood, R. G. (1996a). *Tarih tasarımı* (Çev. K. Dinçer). Ankara: Gündoğan Yayıncılık.
- Collingwood, R. G. (1996b). *Bir yaşamöyküsü* (Çev. A. N. Akbulut). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Davis, O. L., Jr. (2001). Pursuit of historical empathy. In (Eds. O. L. Davis, E. A. Yeager, & : J. Foster), *Historical empathy and perspective taking in the social studies*. Maryland: Roman and Littlefield.
- De Leur, T., Van Boxtel, C. ve Wilschut, A. (2017). 'I saw angry people and broken statues': Historical empathy in secondary history education. *British Journal of Educational Studies*, 65(3), 331-352.

- Dilthey, W. (1999). *Hermeneutik ve tin bilimleri* (Çev. D. Özlem). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Dinçer, K. (2016). Tarihte açıklama ve anlama. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 1-7.
- Dray, W. H. (1995). *History as re-enactment – R. G. Collingwood's idea of history*. Oxford: Clarendon.
- Economakis, G. E. ve Millios, J. (2001). *Historical School, German, encyclopedia of international political economy*. II. New York: Routledge.
- Elbay, S. (2020). T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük öğretiminde duyuşsal ve bilişsel öğrenme etkinliklerinin tarihsel empatiye yansımalarının incelenmesi. *Turkish History Education Journal*, 9(1), 46-65. DOI: 10.17497/tuhed.641817
- Elbay, S. ve Kaya, E. (2021). Understanding the multiple effects of historical empathy: A study explanatory mixed method. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 12(2), 329-356. DOI: 10.17569/tojq.851525
- Endacott, J. L. (2014). Negotiating the process of historical empathy. *Theory and Research in Social Studies Education*, 42(1), 4–34.
- Endacott, J. L. ve Brooks, S. (2013). An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy. *Social Studies Research and Practice*, 8(1), 41–58.
- Endacott, J. L. ve Brooks, S. (2018). Historical empathy: Perspectives and responding to the past. In (Eds. A. Metzger and L. M. Harris), *The Wiley international handbook of history teaching and learning* (pp. 203–225). New York: John Wiley.
- Foster, J. (1999). Using historical empathy to excite students about the study of history: Can you empathize with Neville Chamberlain? *The Social Studies*, 290, 18–24.
- Foster, J. (2001). Historical empathy in theory and practice: Some final thought: In (Eds. O. Davis, E. A. Yeager, & J. Foster), *Historical empathy and perspective taking in the social studies* (pp. 167-182). New York, NY: Rowman and Littlefield.
- Geréby, G. (2013). Medieval philosophies what are they, and why? *Philosophy Today*, 57(2), 170-181.
- Gözütok, F. D. (2007). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Ekinoks Kitabevi.
- Harris, B. K. (2016). *Teacher strategies for developing historical empathy* (Unpublished Doctoral Thesis). Walden University, Minnesota.
- Herder, J. G. (1880). *İnsanlık tarihi felsefesi üzerine düşünceler* (Çev. D. Özlem). Ankara: Doğu Batı.
- Jaroszynski, P. (2007). Auguste Comte: Towards a new age. In (Ed. P. Jaroszynski), *Science in culture* (pp. 199-203). Netherlands: Value Inquiry Book Series.
- Jenkins, K. (1997). *Tarihi yeniden düşünmek* (Çev. B. Şener). Ankara: Dost Kitabevi Yayını.
- Kenny, A. (2007). *Ancient philosophy: A new history of western philosophy Volume 1*. USA: Oxford University Press.
- Kosti, K., Kondoyianni A. ve Tsiaras A. (2015). Fostering historical empathy through drama-ineducation: A pilot study on secondary school students in Greece. *Drama Research*, 6(1), 1-23.
- Küçükcalp, D. (2011). *Siyaset felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Lydon, J. (2018). Feeling for the deep past: archaeological analogy and historical empathy. *Australian Archaeology Journal*, 85(1), 2-14.

- Maclean, M., Harvey, C. ve Clegg, S. (2016) Conceptualizing historical organization studies. *Academy of Management Review*, 41(4), 609–632.
- Marcus, A., Metzger, A., Paxton, R. J. ve Stoddard, J., D. (2010). *Teaching history with film, strategies for secondary social studies*. New York: Routledge.
- Nebati, N. (2019). İbn Haldun düşüncesinde tarih, zaman ve döngüsellik. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 141-158. Doi: 10.17218/hititsosbil.474714
- Özlem, D. (1996). *Tarih felsefesi*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Özlem, D. (2015). *Kültür bilimleri ve kültür felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Perikleous, L. (2019). 'Because they believed': Students' ideas of historical empathy in Greek Cypriot primary education. *History Education Research Journal*, 16(2), 195-208.
- Sander, O. (2013). *Siyasi tarih (İlkçağlardan 1918'e)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınevi.
- Savenije, G. M. ve De Bruijn, P. (2017). Historical empathy in a museum: Uniting contextualisation and emotional engagement. *International Journal of Heritage Studies*, 23(9), 832-845. DOI: 10.1080/13527258.2017.1339108
- Senemoğlu, N. (2012). *Gelişim, öğrenme ve öğretim*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. (2016). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sweeney, K., Newbill, P., Ogle, T. ve Terry, K. (2018). Using augmented reality and virtual environments in historic places to scaffold historical empathy. *TechTrends*, 62, 114–118. <https://doi.org/10.1007/s11528-017-0234-9>
- Timuçin, A. (2000) *Descartes'çı bilgi kuramının temellendirilişi*. İstanbul: Bulut Yayınlar.
- Topakkaya, A. (2016). *Wilhem Dilthey ve felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Tosh, J. (1997). *Tarihin peşinde* (Çev. Ö. Arıkan). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Yapıcı, U. ve Yapıcı, M. İ. (2015). Robin George Collingwood'un tarih tasarımı: Tarih felsefesi ve tarihyazımı süreçleri üzerine bir tartışma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 149-160. DOI: 10.18037/ausbd.82865
- Yılmaz, K. (2007). Historical empathy and its implications for classroom practices in schools. *The History Teacher*, 40(3), 331–337.
- Yılmaz, K. (2011). Sosyal bilgiler ve tarih öğretiminde tarihsel empati: Geçmişe geçmişteki insanların gözüyle bakabilme becerisi. İçinde (Ed. T. Refik, A. M. ve H. Akdağ) *Sosyal bilgiler öğretiminde yeni yaklaşımlar-II* (s: 12- 33). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yılmaz, K. ve Koca, F. (2012). Tarihsel empati üzerine nitel bir araştırma: Tarih öğretmenlerinin algı, görüş ve deneyimlerinin incelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(3), 855 -879.
- Wartenburg, P. Y. (1956). *Bewusstseinsstellung und Geschichte*, hrsg, von J. Fetcher, Max Niemeyer. Tübingen.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACININ MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100